

İSİ MƏLİKZADƏNİN "DƏDƏ PALID" POVESTİNDƏ MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏR

A.S. Hacıyeva

Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və İdman Akademiyası

Sosial elmlər kafedrası

aytan.haciyeva@sport.edu.az

Nəşr tarixi

Qəbul edilib: 1 aprel 2021

Dərc olunub: 22 iyun 2021

© 2021 ADBTİA Bütün hüquqlar qorunur

Annotasiya: İsi Məlikzadə yaradıcılığı sovet dövrü Azərbaycan ədəbiyyatına aid olsa da, buradakı milli-mənəvi problemlər, insanların siyasi-iqtisadi təsirlərin nəticəsində dəyişməsi, ənənələrə, müqəddəs dəyərlərə olan münasibət həmişə aktual olacaqdır. İsi Məlikzadə yaradıcılığı sözünün tam mənasında mənəviyyat, milli dəyərlər məcmusudur.

Açar sözlər: *povest, süjet, psixoloji, intellektual, xarakter, mənəviyyat*

Giriş. İsi Məlikzadə Azərbaycan ədəbiyyatında dərin fəlsəfi məzmunu ilə seçilən bir çox əsərlərin müəllifidir. Onun povestlərində insanın ən həzin duyğularından tutmuş ən mürəkkəb psixoloji məqamlarına qədər bütün hissələr, duyğular, gərginliklər ən incə detalları ilə çox dəqiq şəkildə ifadə edilir. İsi Məlikzadənin bir çox əsəri ekranlaşdırılıb. Onun sosial-fəlsəfi qatları ilə seçilən əsərlərindən biri də "Dədə palıd" povestidir.

Povestdə əsrlər görmüş Dədə palıdın insan tamahkarlığının, hərisliyinin qurbanına çevrilməsi, quruyub məhv olması çox təsirli simvollar və cəmiyyətdə gedən aşınmalar kontekstində təsvir edilir.

Tədqiqatın metodları. Tədqiqat işində nəzəri yanaşma, nəzəri təhlil, analiz, səciyyələndirmə metodlarından istifadə olunub.

Kür sahili boyu meşədə kök salmış Dədə palıd İdrisovun oradakı talada düzəltdirdiyi dirrik təsərrüfatı ucbatından suya həsrət qalır. Məlum olur ki, Dədə palıdı öldürən sərvət ehtirası, pula hərislikdir. Burada Piti Namaz obrazı təsadüfən meydana çıxmır. Piti Namaz elə bir şəxsdir ki, puldan ötrü bütün dəyərləri tap-

dalamağa hazırdır. "Kababxananın ağ tüstüsü kabab iyini uzaqlara aparır, "camaatı boğazlayıb" kababxanaya dartır. Tədricən bu tüstü geniş eyvanlı, üstü şiferli, ikimərtəbəli ev olur, daş qaraj olur, təptəzə maşın olur. Bu tüstü Piti Namazı qucağına alıb göyün yeddinci qatına qaldırır". [4, s. 36]

Bağır kişi isə 20 ildən artıq Kürün sahil meşələrindən birində gözətçi işləyir. Meşədəki ən uca, ən qoca palıdın 30-40 addımlığında bir koma düzəldib, həmin komada yaşayır və hər gün qoca palıdla görüşür, hər dəqiqə onun həmirini duyur. Bağırın səliqəli evi və həyatı ilə Piti Namazın evini kiçik bir barı ayırır. "Bağır qorxudan budur ki, bir gün Namaz öz enli sinəsi ilə bu barını uçurub, onun yurdunu öz yurduna qatar. Ona görə də evi ona satmaq barədə Piti Namazın təklifini eşitdikdə iflic vurmuş kimi olur" [1, s. 68].

Bağırın yeganə qızı Nazlı da evi satmaq təklifini müdafiə edir. Həm də bu iş baş tutmasa - bu evi satıb bir qədər pul əldə edərək kooperativə yazıla bilməsə, ailələrinin dağılacağını, Müzəffərdən ayrılacağını, nəvəsi Tünzalənin yetim qalacağını söylədikdə, doğma övladın necə amansız olduğunu düşünən Bağır elə gəlir ki, qarşısındakı öz qızı deyil, Piti Namazdır, cildini dəyişib durub onun gözlərinin qabağında.

Professor T.Salamoğlunun da qeyd etdiyi kimi burada: "Yurd yerindəki ev motivi konfliktin əsasında dayanır və kökünə bağlı insanın faciəvi yaşantılarını əks etdirir" [4, s. 97]. Çünki Bağır kişi də bir insan kimi ömür sürmüşdür, əsl vətəndaş, namuslu insan kimi yaşamışdır. Bir insan kimi də öz ömrünü başa vurmali və son mənzilə öz ev-eşiyindən yola salınmalıdır. Evi də Piti Namaza satdıqdan sonra Bağır öz sonunun necə olacağından narahatdır. Bağır düşündürən də ən çox budur.

Dədə palıdın qurumasının kökündə ciddi sosial problemlər durur. Bu ağaca Bağırın sev-

gisi ona görə nəhayətsizdir ki, o Dədə palıdın nəhəngliyində bütünlükdə Vətəninə görünür. Vətənin simvoludur burada Dədə Palıd.

Bağır-Piti Namaz kofliktinin əsasında dəyişən, korlanan dövran dururdu. Belə ki, Bağırın hərəkətlərini Dədə palıda, meşəyə, vətənə, işə olan sevgi hissi idarə edir. Piti Namazın xarakterini isə ancaq şəxsi mənafe müəyyənləşdirir. Nə yolla, nə vasitə ilə olursa olsun var-dövlət əldə etmək Piti Namazın mənəvi göstəricisidir. O, hətta ən xırda mənfəətini belə Dədə palıdı məhv etmək bahasına əldə etməyə hazırdır. Bu təxminən belə assosiativ anlama gəlir ki, Piti Namaz hətta vətəni satmaq hesabına olsa da öz mənfəətini güdən biridir. Dədə palıd meşənin ən nəhəng ağacı kimi Azərbaycanın ən əsrarəngiz guşəsi olan Qarabağla da assosiativ düşüncəyə material verir. Yəni ki, Dədə palıda olan bu laqeyd münasibət elə Qarabağa olan laqeyd münasibət kimi mənalanır. Əgər İdrisovlar, əgər Piti Namazlar o Dədə palıdı heç bir ürək ağrısı çəkmədən məhv edə bilirlərsə deməli Qarabağın taleyinə də o qədər etinasız olacaqlar.

Bağırın qızı ilə qarşı-qarşıya durmasının əsas səbəbi Piti Namazdır. Çünki məhz Piti Namaz qızı şirnikləndirərək evi satmaq ideyasını ortaya salır. Piti Namaz Bağırın hər cəhətdən öldürür... Bunu çox "ötəri", "kiçik", lakin çox aydın bir detaldan görürük: Piti Namaz pomidor-xiyarı qan-tər içərisində öz furqonuna yükləyərkən Dədə palıda ötəri bir nəzər salır, onun yarpaqları saralmış kiçik budağına işarə edərək deyir: "— Quruyur ha, ...Nə kömürü çıxar bunun! Düz bir il bəs eləyər mənə" [2, s. 87]. Bağırın ürəyini qoparıb ayaqlarının altına salan bu sözlər tezliklə həqiqətə çevrilir. Qanun qorxusu bilməyən bu adamın vicdan səsinə də eşitmirik. Bundan sonra hər şey Bağırın gözlərində heçə enir.

İsi Məlikzadənin əsərləri Azərbaycan ədəbiyyatında 60-cı illər nəsr sayılan əsərlərin ideyasını daşıyır. Əsərin üç konflikt xətti var:

1. Meşə təsərrüfatı müdiri İdrisov, meşəni qırıb restoran tikən həris Piti Namaz.
2. Bağır kişinin ailəli qızı Nazlı. Nazlının əri Müzəffər Bağır kişinin evinin satdırıb özünə kooperativ ev almaq istəyir.

3. Nurcabbar kimi cəmiyyət tərəfindən qəbul edilməyən ziyalılar. Onun nağıllarının əsas qəhrəmanı Dədə palıdır.

İlk iki xətt sosial müstəvidə Bağır və Nurcabbar xəttinə qarşı dayanır. Yazıçı Dədə palıdı simvollaşdıraraq onu müqəddəs dəyər kimi təqdim edir. Bağır və Nurcabbarı isə həm Dədə Palıdın, həm də Bağırın yaşadığı evin,

- sonradan satmağa məcbur olur,
- bir sözlə, dəyərlərin müdafiəçisi kimi göstərir. Yazıçı bu dəyərlərin müdafiəçilərinin nə qədər gücsüz, müəyyən məqamlarda çarəsiz və qətiyyətsiz olduğunu canlandırır. "Dədə Palıd" povesti 1979-cu ildə yazılıb, elə vaxtda ki, bu reallıqları bədii dillə ifadə etmək xüsusi bir cəsarət və incəlik tələb edirdi. Dədə palıd və ev, əslində, Azərbaycanın simvoludur. Yazıçının fikrincə, bu şəxsi cəmiyyətində bu dəyəri, vətəni müdafiə edən adamlar yorulmuş, taqətdən salınmış adamlardır. Povestdə çox mükəmməl şəkildə Dədə Palıdın quruma səhnəsi təsvir olunub. Dədə palıd axırda özü bezir və qurumağa başlayır, sanki təbiət də olanlara protest edir.

İnsanların acizliyindənmi, zamanın labüdlüyündənmi öz-özünə quruyur palıd, sanki ev də öz-özünə satılır. Bağır da, Nurcabbar da öz-özünə təslim olur. Çünki şəxsi cəmiyyətində xeyirxahlıq və dəyər mübarizədə məğlubiyətə məhkumdur və bu reallıqda hər şey elə belə də olmalıdır. Son məqamda əsərdə gələcəyə yönəlmiş incə bir mesaj var. Dədə palıdın yerində restoran tikən, evini satıb vətəninə dəyişən adamlar, eyni zamanda gələcəyin qurucuları, arzularını reallaşdıran adamlardılar. O gələcəkdə nə Bağıra yer var, nə də Nurcabbara. İsi Məlikzadə bu əsərdən üç il əvvəl "Quyu" povestini yazmışdı. Həmin əsərdə quyu qazıldıqca insanların mənəviyyəti görünür, iç üzü açılır. Hər şey ifşa olunur, quyunun qəhrəmanının adı da Umuddur, yəni Ümid. O qorxaq cəmiyyətdə, susan cəmiyyətdə öz yerini görə bilmir. "Quyu" əsərində qoyulmuş ideya "Dədə palıd" əsərində davam edir. Quyunu qazan adamlar sonradan Dədə palıdı da kəsirlər, evlərini də satırlar. Həmin dövr ədəbiyyatında bu xətt davam elədi. Mövlud Süleymanlının

“Dəyirman” povestində biz bunu gördük, qununu qazan, Dədə palıdı kəsən adamlar, sonradan dəyirmanı murdarlayırlar, kababxanaya çevirirlər.

Nəticələrin təhlili. İsi Məlikzadənin yaratdığı obrazlar ümumiləşmiş bədii tiplərdir. Piti Namaz hərəkət biridir, o, yaşadığı dövr üçün qabiliyyətli adam sayılır. Nəyin bahasına olsun, pis-yaxşı bilmədən pul qazanmağın yolunu tutub. Ona görə də hörmətli biridir. Sovet vaxtının sərt qanunlarına baxmayaraq keçid dövrünün özbaşnalıqlarından “məharətlə” istifadə edərək meşəni kəsib, restoran açıbdır. Piti Namaz pul naminə bütün işlərə əl atan, öz dövrünün söz sahibləri ilə dil tapıb xalqın ümumi yerlərində - meşələrində, dəniz sahilində, parklarında özünə pul mənbəyi qura bilən maddiyyətçi işbazların ümumiləşmiş obrazıdır.

İdrisov özü də tipik rüşvətxor Sovet məmurlarının ümumiləşdirilmiş obrazı idi. Nurcabbar zamanında qiymət verilməyən uğursuz yaradıcı insandır. Nurcabbar öz faciəli həyatı ilə barışmış, xəlvətə çəkilərək ömrünü sürdürməyə qərar vermiş küskün sənətkardır. Hər dövrdə, sovet dövründə də Nurcabbar kimi qiymətləndirilməyən yaradıcı insanlar var idi. “Dədə Palıd da təkə ağac deyil, o həm də bir simvoldur. Özü də bu Dədə Qorqudu baş-ayaq edib, nə bilim olub-keçənin başına oyun açıb yaradılmış simvollarından deyil, yaşanılmışdı, realdı. Həmin Dədə palıd obrazında Azərbaycanı görə bilərikmi, görə bilərik. Bağırın simasında evini qoruya bilməyən Azərbaycan kişisinin yaşantılarını görə bilərikmi, əlbəttə, görə bilərik. Əsərin axırında belə bir cümlə var: “Övlad necə amansız olarmış, fələk” [5, s. 562]. Bağır evini qızı Nazlıya görə satır. O, evini satmasa qızı boşanacaq. Övladına görə özünü qurban vermiş valideynlər də az deyil. Bağır kişi həm də övladlarının qurbanına çevrilmiş valideynlərin ümumiləşmiş obrazıdır.

Əsərdə ən düşündürücü məqamlardan biri də budur ki, ziyalının sözünü kütlə eşitmir. “Nurcabbar Bağıra deyir ki, sən bilirsən mən nə yazıram? Bağır deyir ki, hə, şeir yazırsan. Nurcabbar deyir, yox, mən nağıl yazıram. Bağır ona üz tutur ki, əşi ikisi də bir şeydi də. Nurcabbar Bağıra bir sual da verir, deyir, sən heç kitab oxumusan? Bağır cavab verir: “Kitab oxumaq mənim nəyimə lazımdı” [3, s. 276].

Yazıçı xalqın istedadlı insanlara olan münasibətini də əsərdə maraqlı boyalarla vermişdir. Göründüyü kimi Nurcabbarın fikirlərinə ən yaxın dostu belə etinasız yanaşır, ona görə də nağılçı öz fikirlərini çaya danışmağa, kimsəyə oxumadan sandığa yığmağa məcbur olur. Nurcabbara hər kəs, hətta dostu belə divanə kimi yanaşır, onun istedadını görmür.

Bağır təzyiqə bilavasitə Piti Namaz və İdrisov vasitəsiylə məruz qalır, amma qızının evi olmadığına görə ailəsinin dağılması məsələsi meydana çıxanda evini satmağa razı olur. Ümumiyyətlə, namərdliyin ən murdar göstəricisi özünü göstərir: qürurlu adamları məişət müstəvisində sındırırlar. İsi Məlikzadənin bu əsərinin məna elə gəlir ki, əsas mesajlarından biri də məhz bu insanların öz məişət problemləri ilə sındırılması, bəşəri dəyərlərin güzəran qayğılarına məğlub olması faktıdır. Bu sualın kökünü ictimai maraqlarda axtarmalıyıq.

Yekun nəticələr. Əsərin təhlili bizə bu qənaətləri ortaya qoymağa rəvac verdi ki, Dədə Palıd simvolik obrazı Sovet hakimiyyətinin son dövrlərində Azərbaycanda mövcud olan bazar iqtisadiyyatına keçid fonunda əhəlinin bəzi laylarının məna vəsiyyatında olan aşınmalardan bəhs edir. Pul hərəkəti hər şeyin önünə keçir. Əsərin əvvəlində Bağır əgər yalnız İdrisovlar, Piti Namazlarla mübarizə aparırdısa, sonda biz onun övladının da vəfasızlığını görürük. Bağır kişinin dərdi azmış kimi, kürəkənin təzyiqi ilə qızı da tənə dolu məktublar yazaraq evi satmağı təkid edir. İş o həddə çatır ki, Bağır kişini dilemma qarşısında qoyurlar. Ev satılmasa qızının ailəsi dağılacaq. Əlbəttə, heç kim övladının ailəsinin dağılmasını istəməz. Üstəlik, ortada nəvə faktoru da var. Lakin, Bağır kişi sığıntı kimi kürəkən evinin eyvanında yaşamağa da razı olmazdı. Bir dəfə qonaq gedəndə ona dərs olmuşdu. Ona görə də evi də satıb, hər kəslə, hətta qızı ilə belə əlaqəsini kəsib meşədə yaşamağa qərar verir. Meşə ona insanlardan daha doğma idi, orada hər şey öz yerində idi. Bağır kişi uşaqlığını, gəncliyini, ömrünü bu meşələrdə keçirmişdi. Meşənin məhv olunması, qəlb dostu adlandırdığı Dədə palıdın qırılması insanların dəyişməsi, məna vəsiyyatın pula satılması kimi xarakterizə olunurdu.

Əsər üç nöqtə ilə tamamlanır. Bu özü də simvolikdir. Nə qədər ki, cəmiyyəti mənəvi amillər yox maddiyyat idarə edir, Bağır kimi, Nurcabbar kimi insanların həyatı faciəvi olmağa məhkumdur. Ən pisi də odur ki, belə pozulmamış insanların ən son sığınacaq yeri – meşələr də məhv olunur, əsrlərin şahidi olmuş dədə palıdlar kabab bişirmək üçün istifadə edilən hər hansı bir oduna çevrilir.

ƏDƏBİYYAT

1. **Kazımov Q.** *Sənət düşüncələri*. Bakı, Azərb. DK palatası, 1997, 574 s.

2. **Məlikzadə İ.** *Seçilmiş əsərləri*. Bakı, "Şərq-Qərb", 2005, 336 s.
3. **Məlikzadə İsi.** *Dədə palıd*. Bakı: Yazıçı, 1984, 413 s.
4. **Salamoğlu T.** *Ən yeni Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri*. Bakı, "E.L" NPŞ MMC, 2012, 480s.
5. **Səfərova G.** *İsi Məlikzadə nəsrində konflikt və şəxsiyyət*. Filologiya məsələləri. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. 2012, N 6, s. 562-565.

НАЦИОНАЛЬНО-НРАВСТВЕННЫЕ ЦЕННОСТИ В ПОВЕСТИ ИСЫ МЕЛИКЗАДЕ «ДАДА ПАЛЫД»

А.С. Гаджиева

Азербайджанская Государственная Академия Физической Культуры и Спорта

Кафедра Социальных наук

aytan.haciyeva@sport.edu.az

Аннотация: Хотя творчество Исы Маликзаде относится к азербайджанской литературе советского периода, национальные и нравственные проблемы, изменение людей в результате политических и экономических влияний, отношение к традициям и сакральным ценностям всегда будет ак-

туальным. Творчество Исы Маликзаде - это совокупность моральных и национальных ценностей в полном смысле этого слова.

Ключевые слова: повествование, рассказ, психологический, интеллектуальный, характер, мораль.

NATIONAL AND MORAL VALUES IN THE STORY "DADA PALID" BY ISI MELIKZADEH

A.S. Hajiyeva

Azerbaijan State Academy of Physical Education and Sport

Department of Social Sciences

aytan.haciyeva@sport.edu.az

Annotation: Although Isi Malikzadeh's work belongs to the Azerbaijani literature of the Soviet period, the national and moral problems, the change of people as a result of political and economic influences, the attitude to traditions and sacred values

will always be relevant. Isi Malikzadeh's creativity is a set of morality and national values in the full sense of the word..

Key words: narrative, story, psychological, intellectual, character, morality.